

Тєвікова Ольга
(Полтава)

МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВІ УМОВИ ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ (1953–1964 рр.)

Останнім часом у пострадянській історіографії увагою користується такий науковий напрям як історія повсякденності, головним об'єктом дослідження якого виступає людина в усьому розмаїтті її життєвих проявів. Причинами акцентування уваги на звичайному повсякденному житті окремих осіб, соціальних груп чи суспільства у цілому є неспроможність застарілої методології повноцінно відтворити історію минулого на основі державницьких, ідеологічних, суспільно-політичних, соціально-економічних та культурно-мистецьких параметрів. Тільки з відтворенням способу життя людей – їх праці і побуту, радощів і негараздів – можна повною мірою переосмислити чимало важливих культурно-історичних явищ, у нашому випадку процесів, що відбувалися в УРСР в умовах десталінізації.

Отже, важливість окресленого дослідження зумовлена недостатньою науковою розробкою означеної проблеми з огляду на нові підходи в історіографії, відсутністю у багатьох роботах саме повсякденного виміру історії життя суспільства і держави. У науковому плані політичне, матеріальне й духовне життя України на побутовому рівні досліджене фрагментарно або досить узагальнено. Повсякденності радянської людини повоєнного часу присвячена монографія Л.В. Ковпака, але окреслена робота охоплює досить великий історичний проміжок часу, тому період 1953–1964 рр. досліджується побіжно¹. Інші наукові розвідки, що стосуються хрущовського періоду, розкривають лише окремі аспекти цього явища, наприклад, умови життя студентства², стан соціально-побутової сфери на селі³, бродяжництво й жебрацтво⁴, релігійну поведінку населення⁵ тощо.

Окрім недостатнього вивчення окресленої проблеми в історіографічному плані, цікавість запропонованої теми зумовлена неоднозначністю оцінок та суперечливістю процесів, що відбувалися у період перебування при владі М.С. Хрущова. Смерть Й. Сталіна у 1953 р. та прихід до влади М.С. Хрущова ознаменували певні зміни у житті населення та країни, що засвідчили політику лібералізації та послаблення тиску держави на всі сфери життя суспільства. У науковій літературі суспільно-політичні процеси середини 50-х – початку 60-х років називають десталінізацією. Також досить вживаним є термін «відлига», бо за аналогією з потеплінням посеред зими, період після смерті Сталіна породив у суспільстві сподівання на певні зміни, спрямовані на покращення їхнього життя. Як історіографічна категорія це поняття походить від назви вірша Н. Заболоцького «Оттепель», який надрукував журнал «Новый мир» у 1953 р., та однойменної повісті І. Еренбурга, опублікованої у журналі «Знамя» навесні 1954 р., співзвучної духу того часу⁶.

У широкому розумінні десталінізація означала відхід від крайніх виявів «класичного сталінізму», процес звільнення радянського суспільства від деяких найбільш одіозних,

реакційних рис тоталітарного режиму Сталіна в усіх сферах життя – політичній, економічній, соціальній та духовній – при збереженні самої суті системи та її основ, що проявився у відмові від режиму особистої влади та культу вождя, застосування масового терору й потужного репресивного апарату, гіпертрофованого ідеологічного контролю. У своїй роботі ми будемо розглядати десталінізацію як процес, що розпочався одразу після смерті Й. Сталіна навесні 1953 р. та закінчився восени 1964 р., коли М. Хрущова замінив на посаді першого секретаря Л. Брежнев, змінивши і його курс у державі. Саме 1953–1964 рр. стали переломною епохою в історії України, у яку дослідження повсякденності набуває особливого значення, бо можливим є перехід до нових норм і стандартів життя, створення нових параметрів існування, зміни умов проживання, роботи, освіти тощо.

Визначення самої дефініції повсякденності викликало широку дискусію серед науковців. О. Удод, констатує, що сучасна історична наука ще не завершила інституалізацію цього напрямку в методології історії, а тому межі предмета дослідження залишаються розмитими, не окреслене й коло тих наук, які можуть мати міждисциплінарні зв'язки з історією повсякденності⁷. За визначенням Ю. Лотмана, повсякденність – це «звичайний перебіг життя в його реально-практичних формах; це речі, що оточують нас, наші звички, щоденна поведінка»⁸. Соціологи повсякденність ототожнюють із «життєвим середовищем людей» і усвідомлюють як результат функціонування людської свідомості в системі закріплених, типових для історично конкретного суспільного організму форм життєдіяльності індивідів і соціальних груп, котрі характеризують особливості їх спілкування, поведінки і складу мислення у сферах побуту, праці, суспільно-політичної діяльності, дозвілля⁹.

Узагальнюючи думки з цього приводу філософів, істориків, соціологів, психологів, культурологів та антропологів, наведемо власне пояснення «повсякденності». Ця категорія включає у себе матеріальну сферу (світ твердих предметів), духовне життя (світ чуттєвих відчуттів) і простір соціокультурних комунікацій. Як емпірична категорія, повсякденність проявляється через предметно-речовий світ, що оточує людину, забезпечуючи їй буденно-побутове існування, що власне й становить предмет нашого дослідження. Таким чином, розкрити матеріально-побутові умови життя радянських людей за хрущовської доби можливо, досліджуючи рівень життя та побутові умови, розмір заробітної платні й матеріальні можливості, доступ до освіти і пріоритети у виборі професії, працевлаштування та умови праці, можливості кар'єрного просування тощо Цей перелік не є вичерпним у силу розмаїття повсякденного життя людини.

На середину 50-х років в УРСР проживало 39271 тис. осіб, з них сільське населення становило 23539 тис. або 60%. У подальші роки спостерігається тенденція зростання міського населення та зменшення відповідно кількості сільських жителів. Зокрема, у 1960 р. із загальної кількості 42469 тис. осіб 22618 тис. чоловік (53%) мешкало на селі¹⁰. В окремих регіонах (Східна Україна) абсолютно переважало міське населення, а найбільш урбанізованою в УРСР вважалася Донецька область (86% громадян проживало у містах на 1959 р.)¹¹. Відповідно, найменш урбанізованими були такі західні області УРСР, як Чернівецька, Хмельницька, Закарпатська та ін. Статева структура населення характеризувалася такими даними: жінки становили 56,4%, чоловіки – 43,6%¹². Показники засвідчили про гострий дисбаланс статей, значне переважання чисельності жінок над чоловіками, що значною мірою пояснюється наслідками війни й зумовлювало дефіцит робочих рук, працевлаштування жінок на переважно чоловічі професії та зростання їх ролі у суспільстві.

Не все гаразд було й у місті. Переважна більшість населення мала невідповідні умови проживання через зруйнування під час війни інфраструктури. За даними обстеження,

проведеного Українським інститутом комунальної гігієни, у перші повоєнні роки менше однієї кімнати на сім'ю мали 15,6% мешканців міст, одну кімнату на сім'ю мали 60,9%, дві – 20,3%, три і більше – 3,2%. Під житло було використано 2% дворових будівель, 32% підвалів, 28,9% кухонь, велика кількість дахів і землянок¹³. За десять післявоєнних років ситуація значно не покращилася і в 1955 р. середня житлова площа на одну людину в Україні складала лише 6 кв. м. (у 1945 р. цей показник становив 5 кв. м.), що було в 1,5 рази менше встановленої санітарної норми¹⁴. Як зазначалося в одній із публікацій того часу, мати окреме житло було так важливо для громадян, що вони були раді обміняти комунальну квартиру зі всіма зручностями на ізольовану квартиру без зручностей¹⁵.

Враховуючи гостроту окресленої проблеми та нагальні потреби людей, у 1957 р. вищим партійним керівництвом було прийнято рішення ліквідувати потребу у житлі у найближчі 10–12 років, що спричинило розгорнуте житлове будівництво з метою забезпечення населення власним житлом. Цитата із статті журналу «Знамя» за 1959 р. зазначала: «Новосел – это пожалуй самая распространенная в наши дни специальность»¹⁶. Отримавши власне житло і переселившись у так звану «хрущовку» із підвалу, напівпідвалу або комуналки, сім'я мабуть згодна була пробачити владі такі прорахунки як: невеликий розмір хрущовських квартир, суміжність кімнат, крихітні кухня та ванна кімната, низькі стелі тощо.

Гостро стояло питання відсутності достатньої кількості приміщень для навчання та культурних потреб. Значна кількість шкіл, наприклад, у містах і переважна їх більшість у селах містилися у невідповідних, пристосованих до цього приміщеннях (така ж ситуація склалася із бібліотеками, музеями, клубами тощо). У селах як правило, школа займала звичайні сільські хати, розташовані одна від одної на певній відстані. Наприклад, учбовий корпус Мелітопольського технікуму складався з 3-х поганих сільських хат. Учбовий корпус Ніжинського технікуму також складався з 3-х будиночків, які знаходяться на великій відстані один від одного. Сталінський технікум був розміщений у будиночку, який вже не підлягав ремонту, санітарна комісія щорічно ставила питання про його закриття, але альтернативи не було¹⁷. У Чернігівській області на 1963 р. 1144 загальноосвітніх масових шкіл розташовувалися у 3989 будинках, з яких 60% були пристосованими. З усіх шкільних приміщень понад 80% потребували капітального ремонту, 6,4% знаходилися в аварійному стані і взагалі потребували зносу¹⁸. Навіть у Києві гостро стояла проблема відсутності достатньої кількості приміщень для навчання¹⁹.

За матеріалами Головного державного санітарного інспектора Міністерства охорони здоров'я УРСР по санітарно-гігієнічному режиму, навчальному навантаженню та медичному обслуговуванню учнів у школах Української РСР Міністерство освіти у 1955 р. відмічало, що умови роботи багатьох міських і сільських шкіл республіки все ще залишаються незадовільними. Так, не відповідало санітарно-гігієнічним вимогам освітлення класів у переважній більшості шкіл. Наприклад, на початок 1953–1954 навчального року з 1077 шкіл Чернігівської області електричне освітлення мали лише 161 приміщення²⁰. Незадовільним було прибирання приміщень тих шкіл, де у третю зміну працювали школи робітничої й сільської молоді; не створювалися умови для забезпечення особистої гігієни учнів (відсутність окремих гардеробних, умивальників, мила для миття рук, не налагоджений питний режим тощо)²¹. Нерідко у школах не було організоване гаряче харчування дітей: у Чернігівській області буфетами забезпечено 31% шкіл, Ворошиловградській – 23%, Станіславській – усього 14%²². Лише у 24 школах Чернігівської області були ідальні, що становило 2%²³. Часто використовувалися нестандартні парти різні за розміром, а в ряді шкіл Кримської, Чернігівської, Полтавської та інших областей стандартних парт зовсім не було. Через це іноді учнів розміщували за

партами по три чоловіка без урахування їх росту²⁴. Скрутним було становище з забезпеченням шкіл підручниками, зошитами, наочними матеріалами тощо²⁵. Як встановила дослідниця Т. Галайчак, у 1960 р. у республіці на одного учня загальноосвітньої школи видавалося всього 6 підручників²⁶. Відсутність площі, розташування у пристосованих приміщеннях, невідповідність санітарно-гігієнічним вимогам та потреба у капітальному ремонті породжувало значну скупченість дітей у школах та ускладнювали їх навчання. Ситуація значно покращилася лише на початок 1960-х років, зокрема, станом на 1 жовтня 1962 р. 81,5% учнів УРСР навчалися вже в одну зміну у відповідних приміщеннях. Деякою мірою вирішенню питання про перенавантаження шкіл посприяло будівництво і налагодження роботи з 1956 р. шкіл-інтернатів, а з 1960 р. – шкіл подовженого дня.

Значним був вплив війни на здоров'я населення України. Значно скоротилася мережа медичних установ, не вистачало досвідчених спеціалістів, ліків та необхідного медичного обладнання. Через обмеженість відповідних закладів та значне збільшення хворих після війни, лікарі змушені були обмежувати тривалість обстеження. Разом з тим, дещо більше уваги органи влади почали приділяти захисту материнства й дитинства, охороні праці, удосконаленню техніки безпеки. Створювалися дитячі поліклініки, молочні кухні, з 1953 р. на підприємствах України були введені щорічні медичні огляди робітників, розвивався профілактичний напрямок, що сприяло певному покращенню медичного обслуговування міських жителів.

Певні кроки були зроблені у напрямку досягнення відповідності між існуючим рівнем побутового обслуговування та всезростаючим потребам населення. Так, у березні 1959 р. ЦК КПРС та РМ СРСР прийняли постанову «Про заходи щодо покращення побутового обслуговування населення»²⁷. Постанова наголошувала на тому, що у багатьох містах та робітничих поселеннях мережа підприємств побутового обслуговування недостатня; виробництво погано забезпечено обладнанням та сировиною. Натомість пропонувалося протягом 1959–1961 рр. створити близько 77 тис. підприємств, ательє, майстерень, що здатні надавати найрізноманітніші побутові послуги. Окрему увагу було присвячено питанню подальшого покращення громадського харчування, у зв'язку з чим намічалось за семилітку відкрити 64 300 столових, ресторанів, кафе, розрахованих на одночасне обслуговування 3100 чоловік²⁸.

Для кожного радянського громадянина на другому місці після оселі стояла робота, якій він віддавав більшість свого життя та щоденного часу. Але включенню громадян у виробничі відносини передувало отримання освіти та оволодіння певною спеціальністю. Із питанням працевлаштування тісно пов'язане питання отримання освіти населення та взагалі рівня освіченості громадян. За даними перепису 1959 р. 183 795 осіб віком до 49 років, що проживали у сільській місцевості, були неписьменними²⁹. Загалом по республіці серед дорослого населення нараховувалося близько 250 тис. безграмотних, які не вміли не читати, не писати³⁰. Найбільшу кількість таких фіксували у Станіславській, Київській, Житомирській, Волинській та Вінницькій областях. За дослідженням Центрального статистичного управління УРСР навчанням не було охоплено 63 тис. дітей та підлітків віком 7–15 років. Отже, відсутність відповідної, а подекуди будь-якої освіти було поширеним явищем серед населення. Неосвіченою та без належної освіти були не тільки молодь, але й особи зрілого віку, що працювали у різних сферах господарства країни і навіть займали керівні та відповідальні посади.

У таких умовах держава усіляко намагалась залучити громадян до навчання: дітей шкільного віку через закон про обов'язкову середню загальну 8-річну освіту, а доросле населення та працюючу молодь – через створення мережі вечірніх шкіл, шкіл працюючої

молоді, розширення заочного навчання. З метою створення сприятливих умов та зацікавленості громадян у продовженні навчання у вищих закладах, була прийнята постанова Ради Міністрів «Про пільги для студентів вечірніх і заочних вузів та учнів вечірніх і заочних спеціальних закладів» від 2 липня 1959 р.³¹ Так, студенти вечірніх і заочних вузів, що успішно навчалися, з 1959–60 навчального року мали: встановлені додаткові відпустки із збереженням заробітної плати; право на вільні від роботи дні для підготовки до занять, виконання дипломного проекту чи складання державного іспиту тощо. А ті, хто подавав документи для вступу у вуз за направленням, зараховувалися до нього практично автоматично або мали значні переваги при складанні вступних іспитів. Усі ці пільги значно полегшували навчання в системі вечірньої та заочної освіти, розширювали контингент студентів та сприяли підвищенню ефективності всього навчального процесу. Наприклад, впродовж 1959–1964 рр. кількість учнів у школах працюючої молоді зросла більш, ніж у 3 рази³². Протягом досліджуваного періоду більше ніж удвічі зросла кількість випускників вузів та середніх спеціальних закладів УРСР різних спеціальностей³³.

Особливою популярністю користувалися такі вузи, як Київський державний університет, Львівський державний університет, Київський та Харківський політехнічні інститути. У цей час великого значення надавалося економічній, технічній і сільськогосподарській освіті кадрів через інтенсивний розвиток промисловості, будівництво електростанцій та здійснення електрифікації у державі, розвиток машинобудування та хімічної галузі, здійснення механізації та інтенсифікації сільськогосподарського виробництва на основі наукових досягнень³⁴. Особливим попитом користувалися такі спеціальності, як агрономи, інженери, електротехніки, енергетики, хіміки, машинобудівники. Дефіцитними окрім технічних та сільськогосподарських спеціальностей вважалися також такі високотехнологічні напрямки, як автоматизація виробництва, створення нових засобів зв'язку, освоєння космосу, створення штучних матеріалів, оволодіння новими джерелами енергії, розвиток біотехнологій³⁵.

Зростання контингенту студентів мало велике значення, але відновлення та розширення освітньої мережі та забезпечення необхідних умов навчання не відповідали зростаючим потребам суспільства та науково-технічній революції. Складнощі починалися вже з житловлаштування іногородніх студентів: гуртожитків не вистачало, що спричинило їх перевантаження. Наприклад, у 1959 р. житлова площа у гуртожитках 21 ВНЗ на одного іногороднього студента становила менше 3 кв. м. при нормі 10 кв. м. Невирішеною була потреба в їдальнях та буфетах. Так, у Харківському сільськогосподарському інституті, де навчалось більше 2300 чоловік, їдальня працювала на 64 посадочні місця; в Одеському державному університеті навчалось більше 2 тис. чол., а в їдальні – 104 посадочні місця³⁶. До цього слід додати дефіцит навчального приладдя, відсутність підручників, необхідної науково-методичної та навчальної літератури, потрібного обладнання для лабораторних та навчальних кабінетів.

Слід зазначити, що посилаючи кадри на освоєння цілини або на новий завод, держава намагалась забезпечити їх відповідними умовами проживання: житлом і навіть побутовими речами. Але за розподілом можна було потрапити як в обласний центр, так і у віддалене щойно створене промислове поселення. Про свої умови життя розповідає інженер, якого направили у робітниче поселення промислового району: «Вы почувствуете это, – нарікає інженер, – у меня ванная комната, пылесос, холодильник, но выглянуть из окна – голая степь»³⁷. Він мав на увазі, що поселення відірвали від міста з його театрами, кіно, музеями та соціокультурною інфраструктурою.

Важко сьогодні охарактеризувати виробничі відносини того часу та трудову

дисципліну на підприємствах, але в архівах збереглася доповідна записка про деякий аналіз скарг і заяв трудящих, які надійшли до Львівського обкому компартії України у 1957 р. У 4588 зверненнях громадян, трудящі найчастіше зверталися в обком КПУ з причин «неподобства, безгосподарності, порушення трудового законодавства, зловживання, грубості та неправильності дій керівників підприємств, установ, торговельних організацій, учбових закладів та шкіл – 1110»³⁸. Непоодинокими називалися випадки, коли колгоспникам на довгий час затримують виплату грошей за зроблену роботу тощо.³⁹ Значну роль на підприємстві або в організації відігравали профспілкові комітети, що опікувалися великим колом питань: від надання трудящим пільгових путівок до санаторіїв до розгляду навіть особистих, сімейних проблем.

За досить широкої соціальної політики матеріальні можливості працюючого українця були невеликими: інтер'єр квартири, особистий одяг, взуття, харчовий раціон були досить скромними. Наприклад, купити спальний гарнітур за 14 тис. руб. громадянин аж ніяк не міг собі дозволити. Сама влада визнавали наявність проблеми низькооплачуваності серед населення. Суму, нижчу за середню заробітну плату, отримували в основному особи некваліфікованої праці – підсобники, сторожа, прибиральниці, санітарки і тому подібне. До них також слід віднести й тих, хто отримував середню заробітну платню, але мав велику сім'ю. Підвищення мінімуму заробітної плати було здійснено після XX з'їзду КПРС. За семилітнім планом середня заробітна плата збільшувалася по країні на 26%, а мінімальний розмір зарплати підвищувався на 70–80 процентів⁴⁰. Зокрема, постанова ЦК КПРС від 8 вересня 1956 р. №1252 «Про підвищення зарплати низькооплачуваним робітникам та службовцям» наказувала з 1 січня 1957 р. підвищити зарплату: робітникам та службовцям, зайнятим безпосередньо на промислових підприємствах, будівництві, підприємствах транспорту та зв'язку – у розмірі не менше 300–350 руб./місяць; іншим робітникам та службовцям, а також молодшому обслуговуючому персоналу та працівникам охорони промислових підприємств, будівництва, транспорту і зв'язку – не менше 270 руб.⁴¹

При цьому прибутковий податок становив 13%, трудящі мали змогу отримати за значно нижчим цінами путівки у санаторії, будинки відпочинку, літні табори, усі громадяни користувалися безкоштовною освітою, у тому числі й вищою, медициною, а квартплата у бюджеті робочої сім'ї складала не більше 5% (і це найнижчий показник у всьому світі)⁴². З приходом до влади М. Хрущова було скасовано багато різних платежів, що їх мало сплачувати населення, як то натуральні податки з селян (повинні були здавати 120 л молока, 40 кг м'яса, певну кількість яєць тощо), податок на бездітність, підписка на облигації.

Навіть маючи достатньо коштів, придбати у магазинах необхідні або потрібні побутові товари, посуду, інвентар, мебельну продукцію, техніку або товари легкої промисловості (одяг та взуття) було досить важко. Наприклад, люди отримували квартири та переселялися у нові будинки, але купити необхідні для ремонту та облаштування квартири товари не мали змоги, бо у магазинах практично не було мебельної продукції, будматеріалів для ремонту: «Вы приходите в магазин, чтобы купить мебель в новую квартиру. Но... вам говорят: «Стульев нет. Столов тоже. Складных рижских радостей тоже нет».⁴³ Більшість людей змушені були стояти у черзі за такими покупками: «Слесарь Чурилов стоял в очереди за гардеробом с мая прошлого года (1958) (майже рік, а то і більше. – Т. О.). Токарь Симонов записался «на шкаф», но комнату получил скорее шкафа»⁴⁴. Не дивлячись на еру машинобудування та автомобільний бум у світі, для радянського громадянина машина залишалася лише мрією. «Москвич» або «Победа» були доступними лише для партійних діячів або директорів великих підприємств і аж ніяк не

були «неотъемлемой частью быта» звичайних громадян⁴⁵.

Іншою проблемою була одноманітність, сірість та непривабливість більшості тогочасних товарів: «Мы с женой решили оклеить нашу квартиру новыми обоями и вот мы в магазине. На стенде выставлена масса различных обоев, разных рисунков и раскраски. Но их объединяет одно – непривлекательность, вернее сказать – безвкусица. На наши возмущенные возгласы продавец ответил с удивлением: «Нормальные обои. Что вы волнуетесь, граждане?» Мы ушли ни с чем. В другом магазине те же обои. Мы так и не оклеили свою квартиру»⁴⁶. У магазинах не пропонували варіантних меблів, шпалер тощо. У книзі відгуків на виставці прикладного мистецтва РСФСР був досить цікавий запис: «Двадцать лет я (архітектор. –Т. О.) хожу по подобным выставкам. Двадцать лет я люблюсь прекрасными изделиями, выставленными на этих картинах. Двадцать лет я задаю себе вопрос, почему столь прекрасных и удобных вещей нет в наших магазинах»⁴⁷.

Виписка із журнальної статті того часу зазначає: «Уровень жизни трудящихся при социализме устойчив. Рабочему не грозит безработица, так как этот страшный бич пролетариата ликвидирован. Семье рабочего не грозит катастрофа в случае болезни кормильца, так как социалистическое государство придет на помощь через систему социального страхования. Нищета и пауперизм не грозят рабочему при наступлении старости, так как в стране социализма существует система социального обеспечения»⁴⁸. Дійсно, держава гарантувала і робила доступними для громадян отримання освіти, працевлаштування, житло, заробітну платню, пенсію, грошові виплати та матеріальну допомогу у разі необхідності. Соціальні суперечності, пов'язані із диференціацією суспільства більшою мірою були пом'якшені: у своїх доходах та можливостях переважна більшість населення були рівними, хоча подекуди це нагадувало зрівнялівку.

Поряд із цим доводиться констатувати за даними управління міліції МВС УРСР, що бродяжництво і жебракування мали місце в Україні того часу. Лише у першому півріччі 1953 р. за цією обставиною було затримано 10 тис. 662 особи, а у другому кварталі 1953 р. порушників було 6 тис. 331 чол.⁴⁹. Найбільшу кількість відповідних осіб було затримано у Києві, Сталіно, Харкові, Дніпропетровській області та м. Дніпропетровську, а також у Полтавській, Одеській, Запорізькій, Вінницькій та деяких інших областях⁵⁰.

Отже, реформаторська діяльність М. Хрушова та обережна й неповна відмова від жорстких політичних схем та ідеологічного тиску мали безперечно позитивний вплив на рівень життя населення та моральну атмосферу у суспільстві, хоча тоталітарна система давалася взнаки зі всіма своїми негативними проявами. Зростання чисельності громадян у державі говорить про суспільну стабілізацію та підвищення рівня життя громадян у порівнянні з попереднім десятиліттям. Одночасно існувала проблема неможливості задовольнити у повній мірі зростаючі потреби населення, хоча швидкими темпами розбудовувалася соціальна інфраструктура міст (менш повільно – сіл), розширювалася мережа підприємств побутових послуг, культурних та освітніх установ тощо. Помітно покращилися умови проживання громадян у силу отримання багатьма з них окремих квартир, проведення газифікації, електрифікації, налагодження водопостачання та каналізації.

Протягом досліджуваного періоду спостерігається тенденція зростання міського населення та зменшення відповідно кількості сільських жителів з причини значного розриву матеріального й духовного рівня села і міста, більших можливостей для здобуття освіти та працевлаштування у місті, нерозвиненості сільської інфраструктури та занедбаності соціальної та духовної сфери. Ці причини зумовлювало відтік населення із села та процеси урбанізації.

Анотація

Стаття є дослідження побутових умов та рівня життя, матеріальних можливостей та духовних потреб, моральних цінностей та установок українських громадян упродовж 1953–1964 рр.

Annotation

The article is studding of living conditions and level of life, financial possibilities and spiritual needs, moral values and mental sets of Ukrainian citizens within 1953–1964.

- ¹ Ковтак Л.В. Соціально-побутові умови життя населення України в другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.) / НАН України; Інститут історії України. – К., 2003. – 250 с.
- ² Хоменко Н. Студентство у навчальному процесі: повсякденний вимір (1950–60-ті рр.) // Український історичний збірник. – К., 2007. – Вип. 10. – С. 214–228.
- ³ Рибак І.В. Стан соціально-побутової сфери українського повоєнного села (1946–1955) // УІЖ. – 1994. – №1.
- ⁴ Швидкий В.П. Бродяжництво й жебрацтво як елементи соціального життя в Україні у першій половині 1950-х років // УІЖ. – 2007. – №1. – С. 149–168.
- ⁵ Бондарчук П.М. Релігійна поведінка православних віруючих в Україні: особливості й тенденції змін (середина 1940-х – середина 1980-х рр.) // УІЖ. – 2007. – №3. – С. 138–152.
- ⁶ Єрінбург І. Отгепель, повесть // Знамя. – 1954. – № 5. – С. 14–87.
- ⁷ Удод О.А. Історія повсякденності як методологічна проблема // Доба. – Черкаси, 2002. – №3. – С. 6–15.
- ⁸ Лотман Ю.М. Беседы о русской культуре: Быт и традиции русского дворянства (XVIII – начало XIX века). – СПб, 1996. – С. 10.
- ⁹ Козьякова М.И. Эстетика повседневности. Материальный быт и культура Западной Европы 15–19 вв. — М., 1996 – 173 с.
- ¹⁰ Населення СССР. 1987. Статистический ежегодник. – М., 1988. – С. 9.
- ¹¹ Пенькова О.Б. Традиції, свята та обрядовість населення Східної України в 1960-і – середині 1980-х рр.: державна політика й повсякденне життя: Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 2006. – С. 12.
- ¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 582. – Оп. 11. – Спр. 1802. – Арк. 1–2.
- ¹³ Ісайкіна О. Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945–1955 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2006. – С. 12.
- ¹⁴ Там само. – С. 17.
- ¹⁵ Борисовский Г. Архитектура и быт // Новый мир. – 1957. – №5. – С. 227.
- ¹⁶ Лиходеев Л. Сундуки со звоном. Фельетон // Знамя. – 1959. – №4. – С. 163.
- ¹⁷ Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. 7055. – Оп. 1. – Спр. 410. – Арк. 7.
- ¹⁸ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р – 5065. – Оп. 3. – Спр. 2. – Арк. 51.
- ¹⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3675. – Арк. 15–17.
- ²⁰ ДАЧО. – Ф. Р-5065. – Оп. 2. – Спр. 477. – Арк. 2.
- ²¹ ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 1783. – Арк. 171.
- ²² Там само. – Арк. 172.
- ²³ ДАЧО. – Ф. Р-5065. – Оп. 2. – Спр. 477. – Арк. 2.
- ²⁴ ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 1783. – Арк. 171–172.
- ²⁵ ДАПО. – Ф. 4085. – Оп. 3. – Спр. 1500. – Арк. 214.
- ²⁶ Галайчак Т. Книжкові та періодичні видання України за часів тоталітаризму (50-80-ті рр. ХХ ст.). Україна: культурна спадщина, національна свідомість. Збірник наук праць. – Львів, 1997. – Вип. 3–4.
- ²⁷ Писарев И. Проблеммы народного потребления // Новый мир. – 1959. – №6. – С. 216.
- ²⁸ Там само.

- ²⁹ *Брехунець Н.С.* Навчальні заклади освіти України 50–80-х років ХХ ст.: історіографія: Дис. ... канд. іст. наук. – Переяслав-Хмельницький, 2006. – С. 68.
- ³⁰ *Дзюба І.* Інтернаціоналізм чи русифікація? // Вітчизна. – 1990. – №5–8.
- ³¹ *Вчені та педагоги.* – Харков: Вища шк., 2000. – 175 с.
- ³² *Брехунець Н.С.* Навчальні заклади освіти України... – С. 67.
- ³³ Высшее образование в Украинской Советской Социалистической Республике. – К., 1983. – С. 101?.
- ³⁴ ДАПО. – Ф. Р-6829. – Оп. 1. – Спр. 49. – Арк. 65.
- ³⁵ *Опенкин Л.А.* Были ли повороты в развитии советского общества в 50-е и 60-е годы? // Вопросы истории КПСС. – 1998. – №8. – С. 61.
- ³⁶ ЦДАВО України. – Ф. 4849. – Оп. 1. – Спр. 2548. – Арк. 39.
- ³⁷ *Скорино Л.* «Разговор на чистоту. (По поводу статьи В. Померанцева «Об искренности в искусстве»)» // Знамя. – 1954. – № 2. – С. 168.
- ³⁸ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. П-3. – Оп. 6. – Спр. 262. – Арк. 54.
- ³⁹ Там само. – Арк. 54, 56.
- ⁴⁰ *Иоффе Я.* Решающий этап // Новый мир. – 1959. – №2. – С. 193.
- ⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 1783. – Арк. 37.
- ⁴² *Писарев И.* Проблемы народного потребления... – С. 209.
- ⁴³ *Лиходеев Л.* Сундуки со звоном... – С. 164.
- ⁴⁴ Там само. – С. 165.
- ⁴⁵ *Ровинский Г.* Мысли об автомобиле // Новый мир. – 1957. – №8. – С. 202–211.
- ⁴⁶ *Борисовский Г.* Архитектура и быт... – С. 232.
- ⁴⁷ Там само. – С. 233.
- ⁴⁸ *Писарев И.* Проблемы народного потребления... – С. 210.
- ⁴⁹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3111. – Арк. 85–87.
- ⁵⁰ Там само.